

't Inschrien

vijfde jaargang nr. 1, januari 1973

Een Inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard

Kopij zenden aan:

Th.L.M. van Stapele, Javastraat 24 Hengelo, tel. 05400-20419

Redactie:

J.J.H. Meijer, Hengelo , eindredacteur

Olde Meulenweg 2 7554 RL Hengelo, tel. 05400-12851

A. Buter, Borne

H.H. Hagens, Almelo

J. Overbeeke, Haaksbergen

Administratie:

Mej. G.A. Weussink, Kortenaerstraat 20-II Enschede tel. 05420-10206

Abonnementsprijs f 7,50 per jaar

Kwartaaluitgave

VERENIGING OUDHEIDKAMER TWENTE

ISSN 0166-3984

Kraamvisite in Twente

Bij de geboorte van een kind gaat de vader zo spoedig mogelijk naar de naaste bureu en familie om hun het blijde nieuws mede te delen ('anzeggen.')

De buurvrouwen en de naaste vrouwelijke familieleden tonen dan al gauw de eerstvolgende dagen hun blijken van belangstelling. Vaak brengt een buurvrouw een fijn pannetje soep voor de kraamvrouw mee. De grootouders van de jongeborene haasten zich om bij de bakker een mooie, grote krentenweggen te bestellen, waarop de huisgenoten en de 'ansprekkers' de eerst komende dagen onthaald worden.

Als alles goed is met moeder en kind, zijn het heel gezellige dagen. Meestal verzorgt één van de grootmoeders het huishouden. Ze is wel erg druk, maar vindt het wat fijn. Is de baby een meisje en naar die grootmoeder genoemd, nu, dan is ze helemaal in de zevende hemel. Het jonge moedertje kan rustig in bed liggen, van het kindje genieten en bezoekjes ontvangen.

Enkele familieleden en bureu willen ook graag een weggen sturen; bij hun eerste bezoek vragen ze dan of ze de weggen nu meteen bestellen zullen of nog even wachten tot de kraamvisite of tot de dag van de doop. Na onderling overleg wordt het brood voor de bepaalde dagen bij de bakker besteld, die krentenweggens in verschillende lengten, breedten en kwaliteit leveren kan. Ook wordt de wegge door de gevers zelf wel eens meegebracht. Dat wordt in Twente genoemd 'met 'n krommen aarm'.

Is de jonge moeder na enige weken

weer aangesterkt en is alles weer een beetje normaal, dan wordt kraamvisite gehouden. Niet in een drukke tijd op de boerderij, zoals in de hooibouw of in 'n St. Joapik Laurens (roggemaaien, knollenzaaien). De naaste familie wordt al even ingelicht, op welke dag men de gasten nodigen wil. Als het ieder op de bepaalde dag schikt en de belofde weggens door de vriendelijke gevers besteld worden, is het op de boerderij een paar dagen een drukte van belang. Alles krijgt een extra beurt. Huis en hof getuigen van de opzet van de kraamvisite.

Tegen de avond, bijtijds, komen de eerste gasten, gevolgd door de latere. Onder het genot van lekkere koffie en enkele glaasjes, die geleidigd worden op de gezondheid van de baby, wordt de avond heel genoeglijk doorgebracht. De jonge moeder heeft dikwijls zo'n avond goede hulp van één van haar vrouwelijke familieleden want zij moet ook tijdens de visite haar baby verzorgen, die dan ook de bezoekers getoond wordt. Het kindje gaat van schoot naar schoot van de vrouwen, die allen vertederd op de kleine kijken. Het zijn meestal dezelfde woorden, die we dan horen:

'Wat hef 't zich good hoalden; 'het is ja greuid; 'Dow hès 't good oppast. 'Joa, duch 't dij ok nich, het liet noar Herman ziene kaant'. 'Net zulfde, woor 't op lút, het is 'n duftig en 'n knap meaken of jungskan!'

Nog eventjes gaat het kindje bij de vrouwen rond en moeder brengt stralend na zoveel lofuitingen de kleine weer in de wieg. Ook over de werkzaamheden op de boerderij wordt een

Enter Klompen, zompen en ganzen

geanimeerd gesprek gevoerd, ook de vrouwen nemen naast hun eigen conversatie hier graag aan deel. Zo is deze gezellige avond dan weer gauw ten einde. Iemand kijkt eens naar de klok, en meent dat het hoog tijd wordt om naar huis te keren. Dan zegt de huisvrouw: 'wij maakt de koffie klaar, iej zult eerst de wegge preuven!'

De glaasjes worden geledigd, de tafel met een wit linnen tafelkleed gedekt. Grote schalen met gesneden krentenwegge worden opgediend, weer koffie geschonken en de gasten schikken aan en bedienen zich van het smake-lijke brood met roomboter.

Van iedere krentenwegge wordt een behoorlijk stuk afgesneden, dat netjes in een linnen servet gespeld wordt en dan de gever overhandigd, voor de thuis gebleven huisgenoten. 'Het wordt in ontvangst genomen met de woorden: 'Dat had toch nich neudig wes!' Dan volgt: 'Dat mos'ter nog bije komen!' 'In 't hoes zult ze de wegge ok preuven!'

Met de beste wensen voor het kindje ('Zee dat iej 't groot kriegt.'), vertrekken de gasten dan voldaan weer naar hun huizen, onderweg nog napratende over die genoeglijke avond.

L. Wissink-Bezoen

De Enterse esch, een langgerekte heuvel, 2 km. lang en 1 km. breed vormt de kern van de buurtschap. De esch is een deel van Twents-Sallandse stuwwal bij Rijssen. Aan de oostelijke zijde ligt de buurtschap, gevormd door een lange weg met een weerszijden afwisselend boerderijen en burger woningen. Aan de oostelijke zijde hadden de bewoners geen last van hoog water, als in het voorjaar de Regge buiten haar oevers trad. Het was echter niet meer dan een arm boeren dorp.

Wellicht was de armoede de drijfkracht, waardoor Enter zich een grote mate van bekendheid verwierf.

Eerst het klompen maken. Enter klompen vonden in Twente een goede af-trek. Sinds eeuwen her was het vak ven het klompen maken overgegaan van vader op zoon.

De scheepvaart. Een rieziger uit de vorige eeuw, Harm Boom, noemde het wel; 'Schipperen daar waar geen water is'. Toch kwamen de Enter schippers met hun platte schuiten, zompen, tot in Groningen en Friesland.

Reeds in de tijd van het 'Twaalfjarig-bestand' 1609-1621, worden er een achttal schippers genoemd.

De handel vanuit Enter bestond daaruit, wat de Enterse gemeenschap te bieden had. Hout houtskool en klompen. Wat men als retourvrachten ver-voerde is niet bekend. Wel is het zeker dat vele Friese klokken en kasten, zo de weg naar Twente vonden.

Men bouwde de boten ook in Enter. In 1760 bouwde men hiervoor de eerste scheepswerf en in 1777 de tweede. Het hoogste punt bereikte deze bedrij-

Een stukje Enter van omstreeks de eeuwwisseling

vigheid omtrent 1800. De helft van de bevolking was toen betrokken bij de bouw van, of de vaart, met de Enterzomen.

(Hendrik Odink, verteld in 'Land en volk van Achterhoek'. 'Dat de Entersen zelf in Eibergen kwamen en op een plein schuiten maakten ondermeer voor de gebr. Wennink. Dat was in de tijd dat de Berkelscheepvaart nog bloeide. Omstreeks 1850.

Zoo'n schuit kostte toen 450 gulden.) Tot enige grote welstand is het nooit gekomen. Geen handelshuizen of een andere vorm van rijkdom. Enter bleef een arm dorp. Hoe kwam men toch juist in Enter aan de scheepvaart?

Enter was een agrarische gemeenschap, overwegend levend in een gesloten huishouding. Men voorzag bijna geheel in eigen behoeften. Binnen de marke waren de mogelijkheden beperkt. Bij de groei van de gemeenschap, moest men uitzien naar andere vormen van bestaan. De nabije aan-

wezigheid van een goede waterweg, bood de kans.

en het doortrekken van de spoorlijn naar het oosten van ons land maakten langzamerhand een einde aan deze bedrijvigheid. Ruim honderd jaar bouwde Enter zijn zomen en waren de Entersen de vrachtaarders van het oosten.

Daar waar de weg Delden-Enter, de nu genormaliseerde Regge kruist, was de laat- en los plaats. Daar lagen de scheepjes te wachten op lading of op hoogwater. Droogte en vorst belemmerden vaak de scheepvaart. Was er wel voldoende water, dan waren de wegen soms zo modderig, dat de aanvoer stagneerde.

In onze ogen 'een behelpen'.

De laatste Enter schipper, de Heer G. J. ten Berge overleed in 1954. Alhoewel hij de laatste jaren van zijn leven bakker was geweest, is hij zijn schipperspet steeds trouw gebleven. Hij bezat een mooie antieke stoel, die

na zijn overlijden naar het Rijksmuseum in Enschede is gegaan.

Een andere economische peiler van Enter, was de ganzenteelt en de handel in dat langhalzige gevogelte. Dat was al van ouds zo. Tengevolge van het vele broekland, rondom Enter, en daardoor weinig goed grasland, zag men bij de boeren meer ganzen dan groot vee.

Toen nu de scheepvaart achteruit ging, probeerden een zestal families opnieuw het dagelijks brood te verdienen door de teelt van en de handel in de ganzen in het groot aan te pakken. Alhoewel deze handel nooit de scheepvaart heeft kunnen vervangen, werd zij doch wel een succes.

Hiervan getuigd het volgende artikel, in 'EIGEN HAARD' No. 31, 2 aug. 1913. Enter een dorp der Klompenmakers. Met de Regge verbetering en de herschepping van drassige weiden in milder grasland zal ook de ganzenteelt langzaam verminderen en zullen

De laatste Enter schipper. G. J. ten Berge

deze grazende huisvogels wijken voor meer en beter vee. Alweer een eigenaardigheid minder. Twente was van ouds het ganzenland en vooral in de Reggestreek was hun 'heimat'. Als een jong paar aanstalten maakten voor een trouwdag, dan toog de vader van het meisje er wel op uit naar Enter en omstreken, om veren te kopen voor het bruidsbed. En nog kan men daar bij de boeren voor terecht.

Op geregelde tijden moeten de ganzen de pijnlijke kuur doorstaan van het plukken der veren. Het dons vindt altijd goeden aftrek en de pennen hebben nog waarde, al heeft het ijzeren instrument bij het schrijven de vlugge ganzen veder verdrongen.

Wij troffen het, dat er juist dien middag nog drie duizend jonge ganzen door een Enter handelaar werden ontvangen. De kooien, waarin ze getransporteerd zouden worden, wachten al op hun bij de herberg.

Eindelijk naderde een troep onder leiding van een man en twee jongens. De beide knapen hadden ze de laatste acht dagen gehoed. Een mooi baantje, men zou er zelf haast gans bijworden. In sprookjes onzer jeugd zagen wij een schrandere ganzenhoeder of een mooie ganzenhoedster, die trouwde met een prins, maar de kinderen der verbeelding leken niet veel op deze knapen.

De mensen waren zo vriendelijk de ganzen even op den Hoogenbrink te drijven en daar werden de langhalzen voor de eerste en de laatste maal gekiekt. Want hoe jong, hun dagen waren geteld. Binnenkort zouden zij ergens in Duitsland of Engeland op den disch staan.

Wij troffen een bejaarde man van diep in de zestig, die al vijftig jaar aan den ganzen handel had gedaan en al aardig wat van de wereld had gezien. Hij was in London geweest, meermalen

De havezathen van Twente

in Duitsland tot in Pommeren en Koningsbergen toe.

Jaarlijks vertelde hij, werden er uit Enter 50 000 ganzen verzonden. In het voorjaar zijn het jonge gansjes. Dat begint al in Januarije, bereikt tegen Paschen het hoogtepunt, om dan af te dalen maar zich dan tegen Pinksteren nog eens te verheffen. In het late najaar, van St. Maarten tot Kerstmis, is de uitvoer aan de gang van gemeste ganzen, die onder anderen in Engeland op de Kerstdisch komen. Tegenwoordig stuurt men ook veel ganzen naar Berlijn en het Rijnland, terwijl vroeger grote zendingen uit Duitsland kwamen. Voor de tijd der spoorwegen dreef men de ganzen langs de wegen en te nacht wel vrijbuitend in een mooi weidje. Zoo was men weken onderweg. Ook met wagens werden ze over grote afstanden vervoerd.

Tot zover 'Eigen Haard'

H. W. Heuvel schrijft in zijn boek 'Oud-Achterhoeksch Boerenleven'.

'Over den grintweg naar Zutfen komt een koets voorbij. Vaak moet ik denken aan wat Vader vertelde uit zijn jeugd, hoe de Twentsche ganzendrijvers hier voorbij kwamen met heele kudden van die snaterende huisvogels, die in lange marschen, al weidende langs de berm en heelemaal naar Holland dreven; toen het spoor naar het 'achterland' er nog niet was.'

In Enter vertelde men mij, dat bij die transporten over grote afstanden een paard en wagen mee reed, voor de fourage van de ganzen en als onderkomen voor de drijvers.

H. J. Eising

Nog steeds is het in 1911 door mr. G. J. ter Kuile sr. uitgegeven standaardwerk 'Geschiedkundige aantekeningen op de havezathen van Twente' de bron voor allen, die hier iets meer over willen weten. Ook L.A. Stroink, 'Stad en land van Twente' is een belangrijke bron. Wel is sindsdien met name in de Verslagen en Mededelingen van Overijsselsch Regt en Geschiedenis over enkele havezathen uitgebreider gepubliceerd en ook met name over Singraven zijn gehele boeken verschenen, doch veel ligt nog niet in druk vast. Het is mijn voornemen om bij tijd en wijle in dit blad aanvullende gegevens vast te leggen. Ter inleiding eerst iets over de Twentse havezathen in het algemeen. Wat was een havezathe? De havezathe was een adellijk huis, waarvan de eigenaar toegelaten werd tot de Ridderschap van Overijssel en als zodanig in de Ridderschap en Steden van Overijssel mocht zitting nemen. Alle havezathen waren in een register vermeld en volgens Ter Kuile waren deze in Twente als volgt in alfabetische volgorde:

Huis Almelo (Almelo)
 Backenhagen (Delden)
 Bellinckhof (Almelo)
 Beugelskamp (Denekamp)
 Beverfeurde (Rijssen)
 Boekelo (Enschede)
 Borch Beuningen (Denekamp)
 Breklenkamp (Denekamp)
 Huis Diepenheim (Diepenheim)
 Dubbelink (Delden)
 Elzen (Markelo)
 Eschede (Tubbergen)

Everlo (Denekamp)
 Eversberg (Nijverdal)
 Graas (Delden)
 Grimberg (Rijssen)
 Grootenhuis (Borne)
 Hachmeule (Delden)
 Heeckeren (Goor)
 Huis Hengelo (Hengelo)
 Herinckhave (Tubbergen)
 Hoikink (Oldenzaal)
 Kemenade (Tubbergen)
 Kevelham (Goor)
 Noord Deurningen (Denekamp)
 Nijenhuis (Diepenheim)
 Oldemeule (Hengelo)
 Oldenhof (Markelo)
 Olijdam (Goor)
 Oosterhof (Rijssen)
 Huis Ootmarsum (Ootmarsum)
 Peckedam (Diepenheim)
 Saasfelt (Weerselo)
 Singraven (Denekamp)
 Scherpenzeel (Goor)
 Stoevelaar (Goor)
 Twickel (Delden)
 Warmelo (Diepenheim)
 Weemselo (Tubbergen)
 Wegdam (Goor)
 Weldam (Goor)
 Weleveld Zenderen
 Westerflïer (Diepenheim)

Naast havezathen had men meer adellijke huizen, die echter geen recht van havezathe hadden, doch deze vallen, voorlopig althans, buiten het kader van deze artikelen reeks. In totaal noemt Ter Kuile 43 havezathen. Hiervan bestaan er nog slechts 15, n.l. het huis Almelo, Brecklenkamp, huis Diepenheim, het Nijenhuis, de Oosterhof, Singraven, Twickel, Warmelo, Wegdam, Weldam en Westerflïer. Deze zijn alle in goede staat. Zeer verminkt zijn Eschede, Heeckeren en Noord Deurningen, terwijl Herinckhave hopelijk binnenkort geheel gerestaureerd zal worden. In particulier bezit zijn er nog zeven.

In het Jaarboek Twente 1965 geeft H. Woolderink een zeer uitgebreid artikel over 'Het tegenwoordige adellijk groot-grondbezit in Twente', waarheen ik gaarne verwijs. Het huis Almelo, opmerkelijk dat het nooit door verkoop in andere handen is overgegaan, sinds 1457 in het geslacht Van Rechteren. Het huis Diepenheim is eigendom van de familie De Vos van Steenwijk, het Nijenhuis bij Diepenheim eigendom van de familie Schimmelpenninck. Sinds 1811 is de verdwenen havezathe Peckedam hierbij geïncorporeerd en sinds 1854 behoort de havezathe Westerflïer eveneens aan deze familie. Twickel wordt nog steeds bewoond door de familie Van Heeckeren, die het landgoed in een Stichting onderbracht. Sinds 1650 werd Graas, 1752 Dubbelink en in 1840 Oldemeule bij deze bezitting geïncorporeerd.

Warmelo is eigendom van Prins Bernhard. Weldam is eigendom van de familie Van Solms-Sonnenwalde. Sedert 1897 behoort hiertoe ook Wegdam, dat echter verhuurd werd. In 1648 resp. 1700 werden de verdwenen havezathen Olijdam en Kevelham hierbij geïncorporeerd. Niet meer in particulier bezit zijn de overige acht havezathen. De Brecklenkamp, eigendom van een Stichting, wordt gebruikt als Jeugdherberg. De Oosterhof bij Rijssen is als opleidingsinternaat in gebruik bij het Oranje Groene Kruis. Singraven is eigendom van de Stichting Edwina van Heek. In dit landgoed zijn sinds 1924 de verdwenen havezathen Beugelskamp en sedert recente jaren Borgbeuningen geïncorporeerd. Enschede of de Eeshof bij Tubbergen is een bejaardencentrum, terwijl Heeckeren bij Goor zowel als Noord Deurningen bij Denekamp voor soortgelijke doeleinden gebruikt worden.

Tenslotte werd de havezathe Herinckhave bij Tubbergen, eigendom van de familie Von Bönninghausen, door de

Het hoofdgeldregister van 1764

Overijsselse Kastelenstichting in erf-pacht verworven en wacht op haar restauratie, waarna zij door een particulier bewoond zal worden. Voor 1795 waren er reeds 14 havezathen verdwenen, n.l. Bellinkhof, Beverfeurde, Dubbelink, Elzen, Graas, Grotenhuis, Hachmeule, Hoikink, Kemenade, Kovelham, Oldenhof, Olijdam, Scherpenzeel en Weemselo.

In de Franse tijd en kort daarna verdwenen er acht, n.l. Boekelo (\pm 1810), Everlo (1811, alleen nog een bouwhuus resteert), Grimberg (\pm 1821), Olde-meule (1820, de watermolen werd onlangs gerestaureerd), Huis Ootmarsum (1811), Peckedam (1811), Saasfelt (1817) en Weleveld (1804).

In de loop der vorige eeuw verdwenen er nog zes, nl. Backenhagen (1848), Beugelskamp (\pm 1830), Borgbeuningen (\pm 1840, het huidige huis, hetwelk dus van na die tijd dateert, wordt thans weer gerestaureerd), Eversberg (\pm 1865), Huis Hengelo (1830) en tenslotte Stoevelaar (1844).

Het ziet er thans naar uit, dat 'het grote sterven' van de Twentse havezathen voorbij is en we mogen hopen, dat de resterende vijftien voor de toekomst bewaard zullen blijven.

D. Jordaan JGHzn

In de 18e eeuw verdeelde men in Overijssel de belastingmiddelen in drie groepen. Men kende in de eerste plaats accijnzen en imposten (latijn: impositum = opgelegd), die geheven werden van gemalen graan, geslacht vee, azijn, wijn en brandewijn, gedistilleerde wateren, tabak en zout. De opbrengst van deze verbruiksbelasting maakte ca. 50% van de totale belastingontvangst uit. In de tweede plaats kende men de zogenaamde reële middelen. Dit waren belastingen op goederen als hoornvee, paarden, schapen, varkens, bijen en bezaaide landerijen. Tot reële middelen behoorden ook de verponding, de contributie en het schoorsteen- of vuurstedengeld. In totaal maakten de reële middelen ongeveer 40% van de belastingopbrengst uit. In de derde plaats kende men de zogenaamde personele middelen, die dus aan de persoon opgelegd werden. Hiertoe behoorden het hoofdgeld, het dienstbodengeld en het passage- en officiegeld, dit laatste alleen voor ambtenaren in dienst van de provincie. De opbrengst van deze personele belasting was maar ca. 8% van het totaal. Het restant werd gevormd door incidentele belastingen als de 1000e penning, een belasting op het vermogen, en de 50e penning bij verkoop en overdracht van onroerende goederen, erfpachten en tienden.

Het hoofdgeld was dus een directe belasting, die geheven werd van alle in Overijssel wonende personen tussen 17 en 70 jaar. Uitgezonderd waren echter krijgslieden beneden de rang van vaandrig, bedeeden en zij die opgenomen waren in gast-, leprozen- en

weeshuizen. Uit de notulen van Ridderschap en Steden ziet men, dat reeds op 15 juli 1621 voorgeslagen werd een hoofdgeld te heffen van alle personen van 16 jaar en ouder ter grootte van 1 Caroli-gulden per hoofd 'exempt gasthuysen, armenhuysen, zij die het om Godswille begeeren en de gemeene soldaten'. Het is niet bekend of deze belasting toen ook inderdaad

geheven is. Bij resolutie van 14 april 1675 besloten Ridderschap en Steden een hoofdgeld van 15 stuiver te heffen van ieder, die ouder was dan 16 jaar. Het kohier van deze belasting is bewaard gebleven en omdat hierin de gezinnen van Overijssel met naam en aantal personen boven 16 jaar genoemd worden, is het een waardevol document voor geschiedvorsers. Ook

	Betalenden		Onvermogen- den en armen		Militaire inwoners		Totaal	
	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%
Oldenzaal	548	41,5	733	55,5	40	3,0	1321	100
Ootmarsum	498	59,7	333	40,0	3	0,3	834	100
Delden	429	71,6	165	27,6	5	0,8	599	100
Goor	326	52,8	285	46,1	7	1,1	618	100
Rijssen	266	63,6	152	36,4	—	—	418	100
Totaal 5 steedjes in Twente	2067	54,5	1668	44,0	55	1,5	3790	100
Regterambt Haxbergen	1178	71,5	458	27,8	12	0,7	1648	100
Regterambt Diepenheim	115	76,7	35	23,3	—	—	150	100
Steedje Diepenheim	70	51,9	65	48,1	—	—	135	100
Totaal Drostambt Haxbergen en Diepenheim	1363	70,5	558	28,9	12	0,6	1933	100
Regterambt van Almelo	569	79,5	147	20,5	—	—	716	100
Vriezenveen	726	71,6	287	28,3	1	0,1	1014	100
Steedje Almelo	626	46,4	716	53,1	7	0,5	1349	100
Totaal Heerlijkheid Almelo	1921	62,4	1150	37,3	8	0,3	3079	100
Regterambt Oldenzaal	2635	60,3	1729	39,6	3	0,1	4367	100
Regterambt Ootmarsum	3436	79,4	858	19,9	34	0,7	4328	100
Regterambt Enschede	1908	72,4	728	27,6	—	—	2636	100
Regterambt Delden	918	68,0	421	31,2	11	0,8	1350	100
Regterambt Kedingen	987	79,4	256	20,6	—	—	1243	100
Regterambt Borne	787	54,0	668	45,8	3	0,2	1458	100
Totaal Drostambt van Twente	10671	69,4	4660	30,3	51	0,3	15382	100
Totaal Twente	16022	66,3	8036	33,2	126	0,5	24184	100
Totaal Overijssel	50438	72,0	18488	26,4	1099	1,6	70025	100

de kohieren van 1723, 1724, 1764, 1765 en 1767 zijn nog voorhanden.

Aan de hand van het register van 1764 is bovenstaand overzicht gemaakt betreffende het toenmalige aantal inwoners van Twente, verdeeld in betalenden, onvermogensden en armen en militairen. Twente was bestuurlijk verdeeld in het Drostambt Twente, het Drostambt Haaksbergen en Diepenheim en de Heerlijkheid Almelo. In het kohier worden de Twentse steden apart vermeld, waarbij het opvalt, dat Enschede niet afzonderlijk genoemd wordt. Het verschil tussen onvermogensden en armen is, dat de onvermogensden geen ondersteuning genoten en de armen door de armenzorg gedeeld werden. Wat militairen betreft moet men bedenken, dat hierbij ook de echtgenotes van soldaten en eventuele kinderen boven 17 jaar begrepen waren.

Opvallend is het grote aantal onvermogensden en armen in Twente, dat een derde gedeelte van de bevolking uitmaakte. Belangrijk boven dit gemiddelde lagen vooral de Twentse stadjes: Ootmarsum met 40%, Goor met ruim 46%, Diepenheim met ruim 48%, Almelo met ruim 53% en Oldenzaal zelfs met 55,5% onvermogensden en armlastigen. Maar ook het stadje Almelo en het richteramtb Borne behoorden tot de armste streken van Overijssel. Veel gunstiger waren de richteramten van Almelo, Diepenheim, Kedingen en Ootmarsum, waar het percentage minderbedeelden rond de 20% lag. Opvallend is ook de geringheid van de Twentse steden, waarvan alleen Almelo en Enschede meer dan duizend inwoners boven 17 jaar hadden. Diepenheim met slechts 135 van deze inwoners was wel een unicum en droeg zijn naam 'stedeke', die ook nu nog wel gebruikt wordt, zeer terecht.

J. Overbeeke

Mystificaties rond een doopvont

Van dec. 1905 tot sept. 1972 bevond zich in de verzameling van de Oudheidkamer Twente te Enschede, en sinds 1930 ondergebracht in het Rijksmuseum Twenthe, een Bentheimerzandstenen doopvont. Het is in 't geheel 62 cm. hoog, waarvan de voet 7 en de kuip 55 cm. inneemt. De kuip is 38 cm. diep, de doorsnee over de bovenrand bedraagt 77.5 cm. en de wand is 10 cm. dik. Boven de lage ronde voet verheft zich de halve-bolvormige kuip met bovenaan een geprofileerde buitenrand van drie banden. Het stuk wordt geacht te stammen uit de middeleeuwen en staat als romaans te boek. Op 18 december 1905 werd het, samen met 2 stenen leeuwen, die afkomstig zijn van het verdwenen Huis Hengelo, door de Kerkvoogden van de Nederlands Hervormde Kerk te Hengelo (O) in bruikleen gegeven aan de Oudheidkamer Twente. Onder toezicht van J. J. van Deinse zijn ze uit de tuin van de Ned. Herv. Pastorie, waar ze tot dusver gestaan hadden, overgebracht naar Enschede. Op 26 september j.l. werd het doopvont weer naar Hengelo terug gebracht en geplaatst in de nieuwe Ned. Herv. Kerk 'De Hoeksteen', die op 1 oktober d.a.v. in gebruik is genomen. Gezien de plaats van herkomst in 1905 werd aanvankelijk zonder meer aangenomen dat het doopvont stamde uit de kapel van het Huis Hengelo. Echter in de jaren 1930 begon reeds twijfel hieraan te rijzen, met als voornaamste argument, dat het genoemde Huis voor 1500 zeker nooit een kapel heeft gehad. Het was toen namelijk nog een meierhof en pas vanaf plm. 1500 in adellijke handen.

Volgens overlevering is Frederik van Twickel in 1545 in de kapel van Huis Hengelo begraven. Toch was aan deze kapel niet het dooprecht verbonden, Hengelo bleef nog lang behoren tot de parochie Delden. Oorspronkelijk zal dus het doopvont niet uit Hengelo (O) afkomstig zijn. Als het al in die kapel heeft gestaan, moet het er later van elders naartoe gebracht zijn. En waar vandaan...? Hengelo-Gelderland, dat eveneens plaats van herkomst pretendeert te zijn, heeft betere papieren. Waarschijnlijk reeds voor 1000 werd hier een kerkje gesticht door de monniken van St. Pathaleon te Keulen, die de Hof Hengelo (G) in bezit hadden. De huidige kerk is laat-gothisch, de toren stamt uit de 15e eeuw. De strijd tussen de twee standpunten komt goed tot uiting in de, overigens spaarzame, literatuur. In Monumenten van Geschiedenis en Kunst, het deel Twente (1934), schrijft dr. E. H. ter Kuile onder Hengelo: 'Een zandsteen doopvont (?) afkomstig van de voormalige parochiekerk, is thans aanwezig in het Rijksmuseum Twenthe te Enschede'. In het deel Kwartier van Zutphen (1958) vermeldt hij: 'Een romaanse doopvont in het museum te Enschede, die bekend staat als afkomstig uit Hengelo en Twente (dat in de middeleeuwen nooit een parochie is geweest), is volgens betrouwbare mededelingen inderdaad uit Hengelo in Gelderland afkomstig'.

De Gelders-Hengelose arts F. Schreuder schrijft in zijn boekje Hengelo-Gelderland Duizend Jaar (1963) op pag. 37 over de inventaris van de kerk: 'In het Rijksmuseum Twenthe te Enschede bevindt zich het oude romaanse doopvont, gemaakt uit één stuk Bentheimer steen. Het wordt aldaar beschreven als behoord hebbende aan de kerk te Hengelo in Overijssel. Dit kan echter niet waar zijn, want in de middeleeuwen was er in die plaats nog geen parochie'. Zo te zien is het pleit dus

wel beslecht in het voordeel van Hengelo (G). Helaas, zonder een oplossing te bieden ten gunste van Hengelo (O), zet de rond het doopvont gevoerde briefwisseling, aanwezig in het archief van de Oudheidkamer Twente, de herkomst uit Hengelo (G) weer geheel op losse schroeven. In een brief van 25 juli 1951 schrijft mr. A. Staring te Vorden aan het Rijksmuseum: 'In de kerk aldaar (= Hengelo-G) stond vroeger een romaansche doopvont. In de gemeente stonden achtereenvolgens drie leden van de familie Snethlage als predikant. De laatste dezer bracht de doopvont over naar zijn tuin bij het huidige burgemeestershuis. Na het overlijden van dames Snethlage, dochters van den laatsten predikant, werd huis met tuin verkocht, en daarbij de doopvont stond, werd gekocht door den toenmalige burgemeester Meyes.

Na diens overlijden nam zijn broeder, fabrikant te Zutphen, de doopvont over. Deze, groot verzamelaar van horloges, ruilde de doopvont na aanvankelijke weigering van verkoop, tegen een fraai horloge met een anti-quar, die de doopvont aan het R.M. Twenthe verkocht. De heer Staring vermeldt daarbij, dat hij deze woorden had opgetekend uit de mond van de emeritus predikant van Hengelo (G), ds. Barbas, die het verhaal van de heer Meyes te Zutphen gehoord had. De mededeling van ds. Barbas klopt al niet met het feit, dat het doopvont een bruikleen was van de Ned. Herv. kerk van Hengelo (O). Uit een brief van 10 september 1931 van dr. E. H. ter Kuile aan het Rijksmuseum blijkt, dat de toenmalige predikant tegenover de heert ter Kuile gewaagd had van een **achtkantig** doopvont, dat eertijds in de kerk van Hengelo (G) zou hebben gestaan. Over meer inlichtingen beschikken wij tot dusver niet. Op grond hier-

Vragen rubriek

van echter kunnen wij tot de volgende slotsom komen:

1. Hengel (O) had in de middeleeuwen nog geen doopkapel o.i.d., en het romaanse doopvont is dus zeker in oorsprong niet van die plaats afkomstig. Wel kan het eventueel in later tijd van elders daarheen overgebracht zijn.

2. Hengelo (G) had eertijds een achtkantig doopvont. Is deze mededeling juist, en letten we bovendien op het foutieve 'reisverhaal', dan komt het doopvont ook zeker niet uit Hengelo (G).

De zaak is er alleen maar onzekerder op geworden.

H. Hagens

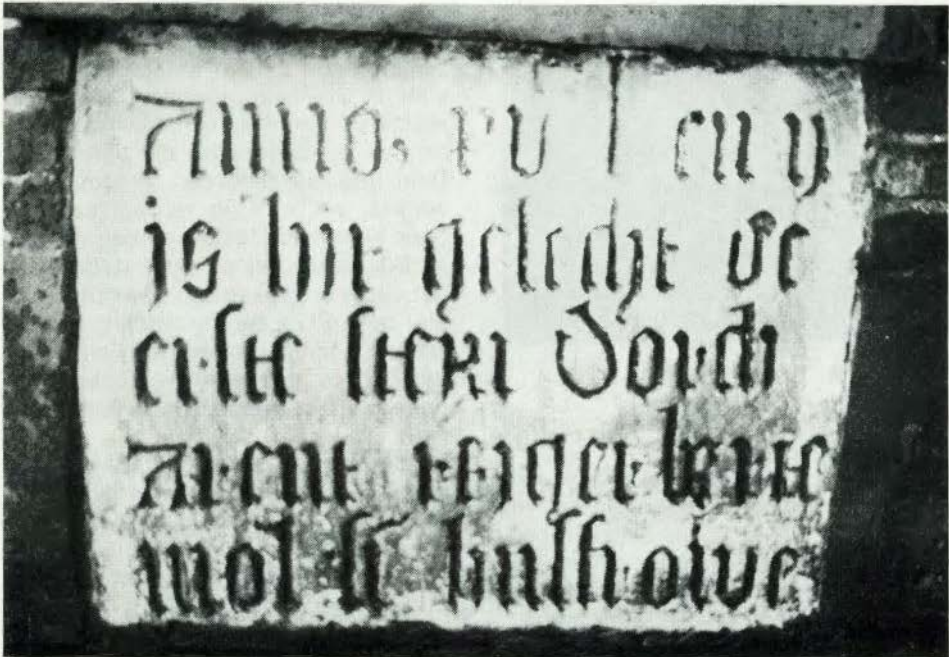
Naar aanleiding van mijn vraag in het vorige nummer van 't Inschrien betreffende de akte over het erve Tee-sink in Boekelo, kwamen zeer veel reacties binnen van o.m. Mevr. Bijkerk-Stroink te Enschede, de heren Van Dam (die mij zelfs een fotocopie bezorgde) en Ter Kuile te Enschede, de heer Kuiper te Delden en van iemand uit Beuningen, wiens naam door het in het ongerede raken van een notitie mij niet bekend is. De mededeling van de laatstgenoemde is dermate belangrijk, dat ik hem gaarne wil verzoeken nog eens contact met mij te willen opnemen.

Uit de reacties is gebleken dat de vermelding voorkwam in de tweede druk, 1920, van De geschiedenis van Enschede, door dr. A. Benthem Gz. Nog niet vastgesteld kon worden waar de originele akte zich bevint.

J. J. H. Meijer

De heer B. van der Molen, B. W. ter Kuilestraat 231, te Enschede heeft de volgende vraag:

In een Notarisacte van 1833 betreffende een publieke boedelverkoop op het erve Schurink te Enschede, kwam ik tegen de naam Majoorbleek en wel als volgt: No. 193. Drie servetten: Hendrik Heutink, Majoorbleek, borge Jan Herman Aarnink. Daar ik deze naam nog niet eerder ben tegengekomen, is mijn vraag: wie weet er meer bijzonderheden van deze Majoorbleek?

De hierboven afgebeelde steen is ingemetseld in de gevel van het erve Overbeek te Boekelo, gem. Enschede. Enige jaren geleden werd ik op deze steen gewezen door de heer Joh. Schurink te Enschede. Het bleek, dat deze steen niet altijd in de boerderij had gezeten. De bewoner van de boerderij, eveneens Schurink geheten, had haar plm. 20 jaar geleden gevonden in de beek bij zijn huis. Hij vond de steen toen dermate bijzonder, dat hij haar in zijn boerderij inmetselde. De tekst is als volgt:

Anno XVcl en II (1552)
is hir gelecht de
erste stein dorch
Arent Reiger Berte
Mol si husfrowe

Het optreden van een familie Reiger in Boekelo is volkomen onbekend. Het lijkt mij waarschijnlijk dat de steen op de een of andere wijze, misschien door aankoop van afbraakstenen, in Boekelo terecht is gekomen. Zijn er misschien lezers, die weten, waar deze steen vandaan kan komen?

J. J. H. Meijer

Bodemvondsten

Weerselo. Afgelopen zomer hebben leden van de Nederlandse Jeugdbond ter Bestudering van de Geschiedenis wederom hun diensten bewezen bij het onderzoek op het terrein van het voormalig Stift Weerselo.

Aangesloten werd op de fundering, die het jaar tevoren aan de noordzijde van de Stiftskerk was ontdekt. Gebleken is dat deze fundering deel uitmaakte van een muur (I) die loodrecht op de kerk stond, beginnend tussen de tweede en de derde steunbeer gerekend vanuit het oosten. Muur I bestond uit laat middeleeuwse baksteen, formaten 26 x 13 x 6 cm en 28 x 14 x 7 cm, lag ca. 40 cm onder het maaiveld, was 80 tot 100 cm breed en had een lengte van 28,50 meter.

Ter hoogte van de noordoostelijke hoeksteunbeer werd een tweede muur (II) blootgelegd, geheel evenwijdig lopend aan de eerste. De afstand tussen muur I en II bedroeg 9,45 m. De muren waren het zwaarste gefundeerd tegen de kerkmuur, bereikten daar een diepte van 1,20 m onder het huidige maaiveld. Op 28,5 m vanaf de noordelijke kerkmuur maakte muur I een hoek van 90 graden en stoot op 9,45 m in oostelijke richting op muur II aan. Aldus viel een grondvlak van 28,5 x 9,45 te reconstrueren, waarvoor een zevental proefsleuven zijn gegraven. Aan te nemen valt, dat we te maken hebben met de oostvleugel van het voormalige Benedictijner klooster, dat omstreeks 1521 tengevolge van een onvoorzichtigheid zou zijn verbrand. Er bestaat een mogelijkheid dat hier gevestigd was de sacristie, de kapittelzaal en de kamers van de priores en abdis. Zoals vorig jaar reeds is geconstateerd, waren er zwakke sporen van een fundering op circa 3 meter afstand van en evenwijdig aan de noordzijde van de kerk.

Het speuren naar een eventuele kloostergang aan de binnenzijde van de oostvleugel is nog niet in het onderzoek betrokken geweest.

Aan het noordeinde van de genoemde oostvleugel liep na een beginnende onderbreking van ca. 3 meter een muur in westelijke richting. Deze had een lengte van 28 meter en maakte aan het einde een hoek van 90 graden in zuidelijke richting. De constructie van deze muur behorend tot de noordvleugel was veel zwakker dan die van de oostvleugel. De breedte van de muurfundering was gemiddeld slechts 40 cm met een diepte variërend tus-

sen 1 laag en 4 lagen baksteen van een kleiner formaat dan die van de oostvleugel.

De mogelijkheid bestaat, dat deze lichte fundering een onderdeel is geweest van de kloostergang van de noordvleugel. Een parallellopende muur als mogelijke noordmuur van de noordvleugel kon niet worden getraceerd wegens de ter plaatse aanwezige tuinen van een huizenrij, die de begrenzing vormen van de noordzijde van het Stiftsterrein. De gevonden scherven dateren uit perioden van de 15de tot 19e eeuw.

Rijksmuseum Twente / Oudheidkamer Twente.
(A. L. Hulshoff)

Hellendoorn. Onlangs vond ir. K. J. Hoeksema uit Wageningen een aantal ijzertijdscherven in een persbult bij Marle. De vondst is afkomstig van de rand van een lage dekzandrug, die gelegen is langs een vroegere loop van de midden Regge. De scherven zijn afkomstig uit een grijze cultuurlaag, afgedekt door een licht humeuze, bruinige eslaag. In voornoemde lagen treden gley verschijnselen op. Naar aanleiding van deze vondst is een ijzertijd nederzetting iets hoger op de dekzandrug te verwachten. De melding geschiedde via de gemeentesecretarie te Nijverdal.

R.O.B., Amersfoort/Rijksmuseum Twente,
Enschede (A. D. Verlinde)

Beurs

Ter overname gevraagd:

1 Tijdschriften 'Eigen Erf'; 2 't Beuksken van Hengel door E. ter Marsch; 3 Kerkelijk en Wereldlijk Twente door pastoor Geerdink.

Th. L. M. van Stapela, Javastraat 24, Hengelo (O), tel. (05400) 2 04 19.

Gehoord en gelezen

Losser

De in Beuningen gelegen voormalige havezate Borg Beuningen, thans een zeer verwaarloosd 19e-eeuws gebouw, zal gerestaureerd worden. Een gegadigde, die zich bij de eigenaresse, de Stichting Edwina van Heek, heeft aangediend, heeft een plan hiertoe. Het gebouw zal geheel in oude staat worden hersteld en bewoonbaar gemaakt. Hiermee is dan een eind gekomen aan een jarenlange toestand, die alle Twentse oudheidliefhebbers en historiebeoefenaars een doorn in het oog was. Twente krijgt er weer een aantrekkelijk monument bij.

Losser

In oktober 1972 is begonnen met de restauratie van het Teylershuis in het dorp Losser. De werkzaamheden staan onder leiding van architect D. Hulshoff te Den Haag. Na gereed komen zal het pand betrokken worden door de 'Teylersapotheek'. Afbraak van naastgelegen panden zal uiteindelijk het Teylershuis geheel vrij doen staan.

Wierden

Geheel omgeven door fabrieksgebouwen en huizen staat in Wierden een fraaie boerderij, „'n Dikken" genoemd. Jaren geleden verlieten de bewoners het huis, dat een bestemming zou krijgen als jeugdcentrum. Geldgebrek is de reden, dat dit niet doorgaat. Wat er dan wel mee gebeurt...?

Enschede

Het erve Stroink, naamgever aan de nieuwe wijk Stroinkslanden, krijgt een bestemming als sectiepost voor de gemeentelijke plantsoendienst. Met restauratie van de gebouwen is reeds een begin gemaakt. Het erve staat op de Monumentenlijst.

Boek en Blad

Twentsche Courant 1972

30.8 Bekend Fabrikant A. van Heek (90 jaar) overleden; 21.9 Michgoriushuis (Oldenzaal) rond Kerstmis in gebruik; 21.10 Gegadigde erfpacht van de Borg Beuningen; 28.10 Restauratie Teijlershuis in Losser nu begonnen; 16.11 De Wissinksmolen staat zo goed als op omvallen; 22.11 Professor Heeroma (63 jaar) overleden; 24.11 R.K. kerk Ootmarsum in februari in gebruik.

Tubantia 1972

30.8 A. H. van Heek (89) overleden; 23.9 A. A. C. Maaskant: We moeten ons voorbereiden op een nieuw dorpsleven zonder dat drukke verkeer; 14.11 De Dinkel (i.v.m. regulering in Overdinkel); 15.11 Plan voor restauratie van het Stifhuis goedgekeurd; 24.11 Romeins schip gevonden bij Zwammerdam; serie Hekket 'Wat Betekent': 23.9 Dannenberg, 30.9 Ter Haar, 7.10 Tubantia, 14.10 Jeuring, 28.10 Te Kulve, 4.11 Overijssel, 11.11 Ten Bokum, 18.11 Vanecker, 25.11 Heerink.

Dagblad van het Oosten 1972

12.10 In den Drost van Twenthe in december geopend; 22.11 Wierdense jeugd krijgt de 'Dikkensboerderij' niet; 25.11 Herberg bij de molen (het Bottervat te Almelo); serie G. J. Es-huis 'Zwerftochten door de Vechtvallei': 23.9 Stond aan de Brink in Ane eens het dienstmanshuis?, 7.10 Waterrijke vliergonden werden melkgevende weiden, 21.10 Was bewoner van 't Hekman sluis van het 'eshek'?, 4.11 Anebrink werd in vorige eeuw drastisch gesaneerd, 18.11 Eerste school voor Ane was gehuisvest op 't Willink.

De namen der Twentse marken

In het Schattingsregister van Twente van 1475, aan de hand waarvan de Twentse marken besproken zijn, komt Losser als volgende aan bod. De marke ontleent zijn naam aan een van de oudste nederzettingen in Twente, voor het eerst vermeld in het Werdener Heberegister, waar het in de tiende eeuw opgetekend staat als Lutheri. In 1050 lezen we in hetzelfde register Luithere en in de dertiende eeuw Ludere.

In 1262 volgt een merkwaardige vermelding: Lorthere (00 275); dit is geen schrijffout, maar een poging de toenmalige uitspraak van de klinker weer te geven, die ongeveer geklonken moet hebben als het Engelse 'more'. In 1288 vinden we naam van een Schepen van Oldenzaal, Hermannus de Lotthere (00 407) en dan volgt er in het Manuaal van de Rentmeester van Twente uit 1385 een merkwaardige notering: Lotsere (RR II, 647). Hier wordt de overgang van de uitspraak Lotter via Lotser naar Losser vastgelegd; deze verandering staat bekend als palatisatie en is kenmerkend voor het Fries. Maar dat hij ook in Twente voorkwam blijkt uit deze vermelding en uit die voor Rossum; deze buurschap heette in de tiende eeuw Rothem; in 1050 Rothem en dan in 1385 Rotsem (RR II, 648). De uitspraak Losser is echter al eerder geregistreerd: in 1340 vinden we Lossere in het Lehnbuch van Steinfurt.

Over de betekenis van Losser heerst onzekerheid: Gysseling, in wiens Toponymisch Woordenboek de oudste vorm is opgetekend, beschouwd het als een 'haar' naam en zet een vraag-

teken bij het element 'lut'. J. de Vries, in zijn Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse Plaatsnamen (Aula) schrijft gedecideerd dat Lutheri 'dus de persoonsnaam Leudhari' is, maar acht het ook mogelijk dat het tweede deel 'heri' van 'haru' afgeleid is.

Het is moeilijk hier te beslissen; als we vergelijken met het naburige Lonnerker, in de tiende eeuw Loningheri, dan slaat de balans naar 'haar' over: Gysseling verklaart de naam als de 'haar van de volgelingen van Lono'. Mijn voorkeur gaat uit naar de verklaring van Lutheri als de genitief van de voor-naam Luther; deze is afgeleid van de Germaanse woorden 'leutha', het Nederlandse 'luid(en)' of 'lied(en)', mensen, en 'harja', heer, leger; de combinatie is weinig zinvol, maar dat is niets bijzonders met Germaanse voor-namen. Wanneer we Lutheri als genitief verklaren, dan moeten we wel bedenken dat het een latijnse genitief is, wat niet vreemd is voor een in het latijns gesteld geschrift. Men kan er een woord voor denken, bv domus; dan is domus Lutheri het huis van Luther. De bevolking sprak waarschijnlijk van 'Lutheres hus', of kortweg van Lutheres; dit laatste doet sterk denken aan de huidige Engelse locale genitief van het type 'at St Paul's, at the baker's'. De theorie van de zgn. genitivische plaatsnamen wordt vooral verdedigd door Henning Kaufmann in zijn Genitivische Ortsnamen, maar ook heftig bestreden, omdat men bezwaar heeft tegen die latijnse genitieven, die men in een Germaans gebied voor onmogelijk houdt. Toch dacht ik dat we de oorsprong van Losser op deze wijze bevredigend kunnen verklaren; dat hij niet op elke plaatsnaam van toepassing is, zoals Kaufmann al te geredelijk doet, maakt de theorie toch niet onjuist.

Boek en blad

Voor Bernard Plegt, in het tweede deel van zijn 'Oet et oale doarp', bestaat er geen 'goede oude tijd'. Hij gaat tekeer tegen arbeidstoestanden, armoe en slechte behuizingen op het platteland, maar vooral als het 'rijke roomse leven' aan de orde is, heeft hij al heel weinig last van gevoelens van nostalgie.

Dit tweede boekje (uitgave Witkam) is zo mogelijk nog kostelijker dan het eerste. Aan het begin zou je dat niet zeggen. Het verhaal over de drie Losserse boeren, die een dagje naar Amsterdam gaan, heeft weinig om het lijf. Het lijkt te zijn geschreven om de auteur de gelegenheid te geven zijn hart op te halen aan de mooie Twentse taal. Wanneer Plegt toch niet aan nostalgische gevoelens ontkomt, dan is dat op dit terrein. En al moet hij oppassen om te overdoseren, hij weet het inderdaad in goed Twents te zeggen! Amsterdam bijvoorbeeld is een stad 'waor ze op wôarkeldag vasselaovend spölt'. Wanneer hij woorden gebruikt als 'inverstaon' voor 'het ergens mee eens zijn', dan blijkt de invloed van het Duits (einvastanden) op zijn dialect. Het is dan ook een grensdialect en in dit tweede boekje komt de schrijver er rond voor uit, dat met het oude dorp het dorp Losser bedoeld is.

Het aantal anecdotes, uit het vroegere dorpsleven genoteerd, is kleiner dan in het eerste deel. Blijkbaar had de schrijver op dit gebied zijn kruut al grotendeels verschoten. Toch deelt hij er nog wel een paar mee, die je met onverholven plezier kunt lezen. Zoals het verhaaltje van de pastoorsmaagd, die geen haas kon toebereiden en het beest dan maar met de boerenkool meekookte onder het motto: ' 'n hazen in 't moos, dat vret wal'.

Over die pastoorsmaagden, over de voormalige klöpkes en vooral over de pastoors en kapelaans uit de oude deos doet Plegt een heel boekje open. Van de klopjes heet het, dat ze uitgestorven zijn en dat men gelukkig verzuimd heeft om er op tijd nieuwe bij te maken. Dat biedt een heel andere kijk op deze groep ongetrouwde vrouwen (bedreven in bidden en achterklap) dan de romantiserende historici plegen te doen. Zeker het roomse leven van vroeger is voor Plegt allesbehalve romantisch, maar met dat al beschrijft hij wel een stuk verdwenen Twents volksleven (niet alleen in Losser), dat nog vrijwel nergens geboekstaafd was. Nadrukkelijk maakt hij verschil tussen

wat hij de politiestaat van de Kerk van Rome noemt en het optreden van de meeste Heer-ooms en wanneer hij onverbloemd stelling neemt tegen de 'fokmoraal' (letterlijk citaat) van diezelfde kerk, dan zijn het toch vooral de jonge, onbesuisde kapelaans tegen wie de pijlen van zijn kritiek zich richten.

Ook de nietreligieuze volkskunde komt aan zijn trekken. Vooral in geestige en vaak treffende beschrijvingen van het leven in de vroegere losse huizen met weinig comfort en het tragische lot van de huisgenoten, die in het 'ossenboek' terecht kwamen, omdat het ongeschreven 'saksische' erfrecht hen de mogelijkheid tot een eigen gezinsleven ontnam.

Maar de auteur vraagt toch vooral belangstelling voor religieuze toestanden. Opmerkelijk is, wat hij over het geloofsleven van de oude Tukkers zegt. Hij constateert naast het officiële (roomse) een verscholen maar diep geworteld (germaans) volksgeloof, een kerkelijk bijgeloof (duivelbannen e.d.) en dan ook nog eens een humanistisch getinte opvatting voor het gewone dagelijkse leven. Kerkgang? Nu ja, daar is niemand ooit iets door overkomen, maar het komt er vooral op aan, hoe je je buiten de kerk gedraagt!

A. B.